

TOMASZ NOWICKI*

NAUKOWY RASIZM I URASAWIANIE WE WSPÓŁCZESNYCH POLSKICH BADANIACH EMPIRYCZNYCH NAD ŻEBRACTWEM

ABSTRAKT

W Polskiej debacie i badaniach na temat żebractwa istnieje tendencja do łączenia tej tematyki z patologiami społecznymi, kulturą, kolorem skóry i rasą. Z uwagi na posługiwanie się w omawianych badaniach urasawiającymi wyjaśnieniami przyczyn żebractwa za właściwą metodę analizy naukowego dyskursu o żebractwie przyjąłem perspektywę teorii postkolonialnej. Na podstawie analizowanych w artykule badań empirycznych pokazuję, że zastosowane w nich standardy etyczne są niezgodne z wypracowaną w połowie XX wieku Deklaracją Ekspertów UNESCO uznającą kategorię rasy za nienaukową. Szczególnie niepokojącą w tym zakresie praktyką jest kodowanie danych empirycznych w oparciu o rasologiczne kategorie, nakładane na Romów w kontekście identyfikacji żebractwa z przestępczością. W obrębie tych ujęć zidentyfikowałem podejście esencjalno-kulturowe do żebractwa oraz tworzoną na jego podstawie koncepcję szczęśliwego żebraka. Z kolei na poziomie treści i wniosków ujawnia się ideologiczna stawka prowadzonych analiz, mających na celu reglamentację społecznej użyteczności pracy oraz jej nadzór i kontrolę. W tym kontekście wyłaniającym się celem badań i zadań systemu pomocy społecznej mają być „roztaczanie opieki” nad aktywnością obywateli i przymuszaniem ludności zdolnej do pracy do jej podejmowania.

SŁOWA KLUCZOWE: żebractwo, Romowie, rasa, praca, postkolonializm

Kwestia żebractwa zawsze wywoływała skrajne emocje i dyskusję wokół takich tematów jak ubóstwo, włóczęgostwo i przestępczość. Mimo długiej historii stosunek do żebrania niewiele się zmienił i nawet

---

* Uniwersytet Gdański, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3382-1791>

dzisiaj widzimy, jak władze państwowe i samorządy starają się usunąć osoby żebrzące ze swoich obszarów. W sukurs za stosunkiem władz do żebractwa konstruowana jest wiedza, która służy ukazaniu tego obszaru jako źródła patologii, oszustw, dewiacji i przestępczości (Dębski, 2013a; Król, 2010; Makaruk, 2015).

Żebractwo w polskim prawodawstwie nie stanowi wykroczenia w przypadku, kiedy pełnoletnia osoba prosząca o jałmużnę nie posiada środków do życia oraz nie żebrze w sposób natarczywy i oszukańczy. Natomiast jest wykroczeniem zgodnie z art. 58 Kodeksu Wykroczeń w sytuacji, kiedy: „§ 1. Kto, mając środki egzystencji lub będąc zdolny do pracy, żebrze w miejscu publicznym, podlega karze ograniczenia wolności, grzywny do 1500 złotych albo karze nagany. § 2. Kto żebrze w miejscu publicznym w sposób natarczywy lub oszukańczy, podlega karze aresztu albo ograniczenia wolności”. Prawo penalizujące tę formę gromadzenia środków do życia istnieje w niezmienionej formie od 1971 r. W ostatnich latach wielu ekspertów od prawa krytykuje obowiązujące przepisy z uwagi na ich nieprecyzyjność i nieadekwatność do obecnej sytuacji społeczno-ekonomicznej oraz zakorzenienie w prawie i aksjologii konstytucyjnej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, w której praca była obowiązkiem i kwestią honoru każdego obywatela (Kolondowska-Matejczuk, Vachev, 2016; Płoszka, 2017; Krajewski, 2013; Bodnar, 2017). Ponadto obowiązujące w Polsce przepisy prawne osobno definiują nadużycia wobec dzieci. Zgodnie z treścią art. 104 Kodeksu Wykroczeń: „Kto skłania do zebrania małoletniego lub osobę bezradną albo pozostając w stosunku zależności od niego lub oddaną pod jego opiekę, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny”.

Mimo że działania mające przeciwdziałać żebractwu stanowią również elementarny zakres działań samorządów i podlegających im ośrodków pomocy społecznej we wszystkich większych polskich miastach (Prezydent Miasta Poznania, 2010), dotychczas nie stały się one przedmiotem badań i analiz pedagogiki społecznej. Przykładem mogą być materiały szkoleniowe przygotowywane w międzysektorowej współpracy MOPR, Policji i Straży Miejskiej w Gdańsku, w których wskazuje się, że do zadań pracowników MOPR należą: diagnozowanie problemu żebractwa, kontrola i interwencja polegająca m.in. na aktywizacji zawodowej oraz współpraca z innymi jednostkami mającymi za zadanie przeciwdziałać temu zjawisku (Straż Miejska w Gdańsku, 2012). Żebractwo jest zatem jednym z istotniejszych obszarów pracy socjalnej, w obrębie której ośrodki pomocy społecznej re-

gularnie tworzą diagnozy społeczne tego zjawiska. Celem tych diagnoz jest ograniczanie tej formy zdobywania środków do życia. Co istotne, o żebractwie nie wspomina ustawa o pomocy społecznej (ustawa z 12.03.2004 r.). Niemniej przeciwdziałanie temu zjawisku zostaje przypisane do obszaru pracy socjalnej na podstawie zapisów ustawy odnoszących się do udzielania pomocy osobom dotkniętym ubóstwem, bezrobociem czy bezdomnością, które są traktowane jako powiązane ze zjawiskiem żebractwa (Płoszka, 2017, s. 89). Sytuacja ta sprawia, że to głównie samorządy mają wpływ na politykę społeczną wobec żebractwa, kształtowaną poprzez kampanie społeczne oparte na hasłach: „Pomagaj mądrze, nie dawaj pieniędzy osobie żebrzącej (MOPS Sopot, 2021)”, „Żebractwo to wybór, nie konieczność (Urząd Miasta Poznania, 2002)”, „Rozum ponad sercem! Nie dawaj pieniędzy osobom żebrzącym (MOPR w Gdańsku, 2017)”, „Okaz serce... nie dawaj pieniędzy osobie żebrzącej na ulicy, bo tam zostanie! Pomagaj mądrze!” (MOPR w Gdańsku, 2018). Oznacza to w praktyce, że podejmowane przez samorządy działania i wdrażana polityka nie wynikają z praktyk opartych na dowodach i opierają się na konwencjonalnej mądrości i uprzedzeniach (zob. Lee, Farrell, 2003).

Przedmiotowy tekst jest krytycznym głosem na temat stanu i jakości polskich badań empirycznych nad żebractwem. Głównym celem prezentowanego artykułu jest rekonstrukcja naukowego obrazu zjawiska żebractwa i osób w nie zaangażowanych. Postaram się pokazać, że zarówno stosowana metodologia, jak i wyniki badań mogą być rozumiane jako przykład urasawiania. Zaprezentowane w tej pracy wyniki analizy wskazują na potrzebę redefinicji stosowanych w pracy socjalnej działań wobec żebractwa. Ponadto w celu zrozumienia konstruowania naukowego obrazu żebractwa należy zastanowić się zarówno nad samą praktyką badawczą, jak i jej sytuowaniem w kontekście społeczności romskiej. Dlatego jednym z zadań przedmiotowego artykułu jest przyjrzenie się tej kwestii z perspektywy umieszczania żebractwa w kontekście rasy i koloru skóry. W tym artykule słowo „Romowie” odnosi się do paneuropejskiej i ponadnarodowej grupy etnicznej. Należy podkreślić, że osoby pochodzenia romskiego należą do mniejszości etnicznej, ale nie oznacza to, że powinniśmy traktować je jak jednolitą grupę. Istnieje wiele różnych rodzajów grup romskich różniących się pomiędzy sobą kulturą, religią i językiem (Talewicz-Kwiatkowska, 2016).

METODOLOGICZNE PODSTAWY BADANIA

Metoda analizy naukowego dyskursu przyjęta w tym artykule o żebractwie była inspirowana wybranymi elementami teorii postkolonialnej, krytycznej analizy dyskursu oraz analizy treści. Prezentowana analiza jest osadzona w paradygmacie radykalno-strukturalnym, który pozwala na badanie i analizę struktur formowania się systemu społecznego i funkcjonujących w nim aktorów. Z kolei generowane w badaniu dane empiryczne pozwalają na poszukiwanie w nich struktur władzy/wiedzy i ich związków z formowaniem jednostki (Rehman, Alharthi, 2016, s. 57). Krytyczna analiza dyskursu koncentruje się na drobiazgowym opisie, wyjaśnianiu oraz ujętej programowo krytyce dominującego dyskursu. KAD umożliwia odkrycie pulsujących pod powierzchnią języka struktur, odkrywa strategie ich naturalizacji oraz relacje dominujących nad zdominowanymi. Charakterystyczne dla tego podejścia do analizy jest „zdemaskowanie” ukrytych relacji, procesów dyskursywnych, które polegają na wydobywaniu na powierzchnię tego, co w dyskursie zostaje pominięte, co w procesie wytwarzania wiedzy staje się niewidoczne (Van Dijk, 1993, s. 259).

Ponieważ celem przeprowadzonych badań była analiza naukowego pola dyskursywnego żebractwa, wybór metody badań był podyktowany koniecznością wygenerowania dyskursu. Zdecydowałem się na metodę analizy treści, za pomocą której identyfikowałem schematy i znaczenia przypisywane żebractwu w badaniach empirycznych. Główny problem badawczy został sformułowany w pytaniu: Jak konstruowane jest zjawisko żebractwa i „żebraka” w badaniach empirycznych dedykowanych tej problematyce?

Od strony praktyki analitycznej zebrane materiały były interpretowane przy wykorzystaniu wybranych elementów KAD oraz teorii postkolonialnej. Na jej przebieg składały się trzy etapy. Pierwszy krok dotyczył tekstów pisanych. Na tym etapie rozpoznawano tematyczną strukturę tekstów oraz dokonywano ich analizy. W odniesieniu do tekstów pisanych materiałów badawczy był traktowany jako konstrukt pierwszego stopnia, tj. kategorie, którymi posługiwali się autorzy i autorki badań nad żebractwem porządkowane poprzez analizę w kategorii drugiego stopnia – tworzone w toku analizy (Jabłońska, 2013, s. 56). Podczas ostatniego kroku analizy teksty umieszczano w odniesieniu do struktur, praktyk oddziaływania dyskursów oraz ich konsekwencji. Inspirowałem się tutaj perspektywą teorii postkolonialnej (Gandhi, 2008) oraz koncepcją urasowienia. Pojęcie rasizmu kul-

turowego w polskich studiach socjologiczno-antropologicznych pojawiło się za sprawą Moniki Bobako (2010, s. 165), która rozumie to zjawisko jako proces reifikowania, esencjalizowania oraz naturalizowania przypisywanych danej grupie społecznej cech kulturowych w celu wytwarzania określonych relacji władzy. W przypadku badań nad żebractwem były to przyjęte orientacje badawcze i ich metodologiczna realizacja oraz stojące za tymi pozycjami ideologie, które możemy potraktować jako specyficzną formę dyskursu naukowego uwikłanego z Foucaultowski dualizm wiedzy/władzy (Foucault, 1999, 2010). Postaram się pokazać, jak w ramach analizowanego dyskursu naukowego są wytwarzane „przedmioty badań” i jakie reguły rządzą ich formowaniem (Foucault, 2002). W kontekście pracy socjalnej czy też szerzej pedagogiki społecznej, rozumianych jako dyscyplina naukowa realizowana na styku teorii i praktyki, będę tutaj mówił o realnych i materialnych skutkach tak prowadzonych badań. Zaprezentowana analiza wpisuje się w badania nad żebractwem zakładające konieczność krytycznej analizy zjawiska. Jednym z przykładów tego podejścia jest realizowany na Uniwersytecie Columbia „The Roma People’s Project”, którego jednym z celów jest zmiana postrzegania żebractwa w stosunku do migracji romskiej (Grigore, 2021). Kolejnym przykładem są prace autorstwa Sunity Memetowic (2020, 2021), która w swoich analizach osadzonych w krytycznej teorii rasy pokazuje, jak kształtowanie prawa może odgrywać kluczową rolę w konstruowaniu, podporządkowywaniu i dyskryminacji mniejszości etnicznych.

W Polsce badania nad żebractwem z obszaru nauk społecznych są prowadzone w ograniczonym zakresie, istnieje zaledwie kilka badań terenowych, które dotyczyły tego zjawiska. W badaniach tych identyfikowano żebractwo z patologiami społecznymi, przestępczością, kulturą, kolorem skóry i rasą (Dębski, 2013a; Król, 2010; Makaruk, 2015). Na przeciwnym biegunie sytuują się natomiast polskie badania z obszaru prawa, w których wskazuje się na konieczność dekryminalizacji żebractwa, umieszczając tę czynność w obszarze praw konstytucyjnych oraz praw człowieka (Bodnar, 2017; Kolendowska-Matejczuk, Vachev, 2016; Krajewski, 2013; Płoszka, 2017). Ostatnim polem badawczym, w którym jest poruszana kwestia żebractwa, są dane zbierane przez kryminologów dotyczące najczęściej zjawiska handlu ludźmi. Dostępne raporty MSWiA sięgają 2021 r. i pozwalają na stwierdzenie, że udział wykorzystania ofiar handlu ludźmi do żebractwa znacząco zmalał w latach 2015–2021. Jeszcze w 2015 r. dane

statystyczne Krajowego Centrum Interwencyjno-Konsultacyjnego dla ofiar handlu ludźmi ujawniały 13% poszkodowanych zmuszanych do żebractwa (MSWiA, 2016, s. 29), podczas gdy w latach 2019–2020 nie odnotowano już żadnego takiego przypadku (MSWiA, 2020, 2021). Raport z 2021 r. ujawniał jedną osobę wykorzystywaną do żebractwa (MSWiA, 2022, s. 19). Wskazywane dotychczas jako trzecia najczęstsza forma handlu ludźmi – żebractwo z uwagi na znikomość występowania zaczęło być ujmowane w statystykach w kategorii „inne” (MSWiA, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022). Mając to na uwadze, dobór próby badawczej dotyczył kryteriów czasowych, rodzaju prowadzonych badań oraz tematyki. W odniesieniu do kryteriów czasowych autor przyjął, że przedmiotem badania będą teksty powstałe w III Rzeczypospolitej, tj. publikowane po 1989 r. do 2022 r. W przypadku rodzaju prowadzonych badań przedmiotem analizy były teksty prezentujące badania empiryczne dotyczące zjawiska żebractwa i osób podejmujących czynności żebrackie. Ostatnim kryterium doboru była tematyka tekstów odnosząca się do opisu zjawiska żebractwa oraz osób w nie zaangażowanych. W związku z tym badaniem zostały objęte w sumie cztery teksty – dwie monografie i dwa artykuły.

HETEROGENICZNOŚĆ DEFINICYJNYCH UJĘĆ ŻEBRACTWA

W literaturze poświęconej problematyce żebractwa nie ma konsensusu dotyczącego tego, jak należy definiować tę aktywność. Zarówno od strony badawczej, prawnej, jak i politycznej dotychczas nie wypracowano jednolitej definicji żebractwa. Widać to wyraźnie na tle prób socjologicznego ujęcia żebractwa, które jednocześnie rozumie tę czynność jako produkcyjną oraz w kategoriach nieodwzajemnionego daru. W świetle ujęć socjologicznych trudno jest odróżnić żebractwo od pracy, a zarazem, gdy ujęcia te przechodzą w obszar definicji znaczeń symbolicznych, można uznać je za moralizujące – w tym ujęciu żebractwo staje się czynnością niedającą nic w zamian, ale wciąż pozostającą w obszarze produkcji. W przypadku polityki społecznej podejście do rozumienia żebractwa może być definiowane w znaczeniu zarówno wąskim, jak i bardzo szerokim, będąc dopuszczalne bądź kryminalizowane w zależności od przyjmowanej aksjologii prawnej i ideologicznej afiliacji danego państwa (Brito, 2013, s. 229).

W polskim kontekście heterogeniczność pojęcia żebractwa ujawnia się szczególnie w obszarze prawa, którego zapisy dotyczące czynności zabro-

nionych związanych z żebractwem są sprzeczne z zasadą jasności i przejrzystości przepisów. Widać to na przykładzie art. 58 Kodeksu Wykroczeń § 1, którego zapisy dotyczące znaczenia sformułowań mających kryminalizować żebractwo: „mając środki egzystencji” oraz „zdolny do pracy” są na gruncie teorii prawa kwestionowane (Bodnar, 2017; Kolendowska-Matejczuk, Vachev, 2016; Krajewski, 2013; Ploszka, 2017). Krytycy obecnej sytuacji prawnej wskazują, że w świetle tak ogólnie definiowanych przepisów granice pomiędzy innymi formami kwestionowania, czy to religijnymi, charytatywnymi, czy internetowymi zbiórkami a tradycyjnie rozumianym żebractwem ulegają zatarciu (Bodnar, 2017; Król, 2010; Ploszka, 2017).

W socjologicznym podejściu do definiowania żebractwa istnieje tendencja do tworzenia zawężającej, redukcjonistycznej definicji budowanej wokół kilku atrybutów. Najogólniej więc żebractwo określa się jako publiczną prośbę o pieniądze, żywność lub inne dobra, z niewielką lub żadną rekompensatą otrzymywaną w zamian (Król, 2010; Lankenau, 1999; Memetovic, 2020; Snow, Anderson, 1993). Jednocześnie uznaje się, że ten nieodwzajemniony dar umieszcza osobę podejmującą czynności żebracze poza ramami teorii wymiany społecznej (Swanson, 2007b). Asymetria tej relacji sytuuje osobę żebrzącą w ambiwalentnej społecznie pozycji (Brito, 2013). Zwraca się tutaj uwagę na to, że choć dobroczynność polega na bezinteresownym dawaniu, to jednocześnie na swoim przeciwnym kontinuum umieszcza ona osobę przyjmującą w pozycji niemoralnej (Ellickson, 1996; Erskine, McIntosh, 1999). Osoba będąca w centrum tej relacji staje się przedmiotem podejrzeń i społecznego piętna (Hershkoff, Cohen, 1991; Lankenau, 1999; Wardhaugh, Jones, 1999; Johnson, 2007).

Mimo tej niejasnej czy też wewnętrznie sprzecznej pozycji wobec teorii wymiany społecznej w ramach niektórych socjoekonomicznych ujęć pracy żebractwo mieści się w kategoriach czynności ekonomicznie produktywnych, rozumianych jako wstawianie ludzkiego ciała w system ekonomii spojrzenia. W tym ujęciu relacja tradycyjnego wykorzystania ludzkiej pracy na rzecz kapitału zostaje przeniesiona z produkcji materialnej w obszar tego, co w socjoekonomii jest nazywane pracą niematerialną, czyli kapitalizowaniem samej cielesności i wywoływanych przez nią afektów (Hardt, 2012; Hardt, Negri, 2012, s. 511–522). Sytuując żebractwo w ramach wymiany ekonomicznej, uznaje się tę aktywność jako działalność gospodarczą realizowaną na poziomie ulicy (Dean, 1999). W tym też kontekście niektórzy badacze łączą żebractwo z rynkiem pracy, proponując stosowanie

wobec tej czynności kategorii zawodu (Ballet i in., 2010; Dean, 1999; Król, 2010). Opisywane sprzeczności definicyjne ujawniają się także w przestrzeni samej praktyki pracy socjalnej, w której osoby wchodzące w różnego rodzaju programy oparte na kontrakcie socjalnym w rubrykach dotyczących deklarowanego dochodu są zmuszane do określania zysku, jaki osiągną z nieformalnych źródeł pracy, takich jak żebractwo (Boryczko, 2020). W końcu na sytuowanie żebractwa w obszarze pracy wskazują często same osoby żebrzące (Damon, 1998; Kassah, 2008; Marcu, 2018; Preda, 2020; Swanson, 2007a). Badacze usytuowani w obszarze logiki wymiany społecznej zwracają uwagę na wymianę symboliczną, w tym ujęciu to, co podlega wymianie podczas żebrania, jest osadzone w religijnej semiotyce jałmużny i miłosierdzia, w której przekazywanie daru jest postrzegane jako moralny obowiązek (Kassah, 2005; Piasere, 2000). Innym jeszcze ujęciem pracy niematerialnej wytwarzanej podczas żebrania jest umożliwienie darczyńcom przeżycia doświadczenia konstruowania swojego pozytywnego wizerunku i legitymizacji uprzywilejowanych pozycji społecznych (Gilliard, 2005; Swanson, 2007b). Zwraca się także uwagę na to, że środki przekazywane żebrzącym mogą wzmacniać poczucie realizacji obywatelskiego obowiązku (Abebe, 2008; Nieuwenhuys, 2001).

Przeciwnie takiemu rozumieniu żebractwa są stanowiska ortodoksyjnie rozumiejące pracę jako produkcję towarów lub usług (OCDE, 2008; Reskin, 2000). Wysuwa się tutaj zarzut przeciwko żebractwu jako pracy. Odnosząc się do modelowania produkcji ujętej w czasie, w tradycyjnie ujętej działalności gospodarczej mamy do czynienia z liniową relacją z czasem, podczas gdy żebranie ma naturę cykliczną wykluczającą możliwość planowania przyszłości (Murray, 1984). Z podobnej pozycji argumentuje się, że pracę nieformalną od żebractwa odróżnia produkcja towarów i usług oparta na niskim poziomie organizacji (BIT, 1993). W tej perspektywie bezproduktywność pracy realizowanej podczas żebrania jest definiowana z poziomu nieposiadania materialnego wymiaru (Brito, 2013). Jednocześnie wspomniana wcześniej część badaczy żebractwa uważa, że można rozumieć ten rodzaj aktywności jako pracę (afektywną) polegającą na wytwarzaniu usług i relacji społecznych (Hardt, 2012; Marcu, 2018). W tym ujęciu wzbudzenie empatii byłoby elementem zarządzania wyglądem, ciałem i zachowaniem.

Niektórzy badacze mówią też w tym kontekście o międzynarodowym rynku opieki, importowanym do świata zachodniego poprzez migrację

opiekunek dzieci i osób starszych, pokojówek i usług seksualnych. Szczególnie istotne jest tu zestawienie ze sobą pracy seksualnej i żebractwa, których praktykowanie w wybranych państwach podobnie jest kryminalizowane i naznaczone społecznym piętnem. Żebractwo i praca seksualna inicjują w tym kontekście inne rodzaje pracy emocjonalnej, bo muszą zarządzać jednocześnie zaufaniem i bezpieczeństwem oraz pragnieniem (Ehrenreich, Hochschild, 2004), ponadto praca emocjonalna jest niezbędna do radzenia sobie ze wstydem i upokorzeniem (Lankenau, 1999). Niemożliwość uznania żebractwa za pracę byłaby w tym kontekście przypisana historycznemu zerwaniu pomiędzy żebractwem jako pracą a kapitałem, rozumianym poprzez organizację pracy, wytwarzaną wartość i zysk. Ten historyczny kontekst genealogii żebractwa z pracą dotyczył legalnie działających zakonów i korporacji żebraczych (Geremek, 1989). Obecnie próby zorganizowania żebractwa jako pracy wiążą się najczęściej z ekonomią gospodarstw domowych wielopokoleniowych rodzin romskich (Marcu, 2018) oraz przestępczością i zjawiskiem handlu ludźmi.

Ostatnim kontekstem poszukiwania definicyjnych ram żebractwa jest kwestia praw i wolności przysługujących każdej ludzkiej jednostce. W 2012 r. Trybunał Konstytucyjny Austrii umieścił definicję żebractwa w obszarze wolności wypowiedzi obejmującej takie formy komunikacji jak nieagresywne prośzenie, niosące ze sobą przesłanie dotyczące ubóstwa. Również kanadyjski Sąd Najwyższy definiował żebractwo jako formę reklamy. Z kolei Stany Zjednoczone uznały zakaz żebractwa za niezgodny z wolnością wypowiedzi (Memetovic, 2020, s. 9). W 2021 r. w Europejskim Trybunale Praw Człowieka zapadł bezprecedensowy wyrok w sprawie penalizowania żebractwa poprzez nakładanie na osobę żebrzącą kary grzywny i pozbawiania z tego powodu wolności. Sprawa *Lacatus przeciwko Szwajcarii* (nr skargi 14065/150) dotyczyła żebrzącej Romni¹⁾, która została ukarana przez sąd karą grzywny w wysokości 500 franków, a kiedy kobieta nie była w stanie uiścić kary, została skazana na pięć dni pozbawienia wolności (*Affaire Lacatus c. Suisse*, 2021). Trybunał uznał, że środki zastosowane przez szwajcarski sąd w stosunku do żebrzącej kobiety naruszają art. 8 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Artykuł 8 Konwencji dotyczy prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. W uzasadnieniu wyroku podkreślano, że do samej istoty

¹⁾ Wyraz *Romni* oznacza w języku romskim (romani) „kobietę, żonę”.

prawa do poszanowania życia prywatnego należy prawo do zwracania się do innych o pomoc. Na żebranie jako sytuację komunikacyjną, w której biedni wyrażają swoje potrzeby i proszą o pomoc, wskazują także inni badacze. W tej perspektywie żebractwo należałoby uznać za mowę chronioną pozwalającą na samorealizację potrzeb ubogich (Hershkoff, Cohen, 1991). ETPC wskazywał ponadto, że ogólny zakaz żebractwa jest środkiem radykalnym, którego zastosowanie wymaga uzasadnienia i ważenia przez sądy konkurujących interesów. Trybunał odniósł się także do przepisów zakazujących żebractwa, których celem jest zmniejszenie widoczności biedy w mieście lub przyciążnięcie inwestorów, które to nie stanowią uprawnionego celu z perspektywy praw człowieka.

Podsumowując zebrane perspektywy widać, że wśród badaczy nie ma zgody co do istoty żebractwa. Zarówno praktyka badawcza, jak i polityka wobec żebractwa stanowią bardzo odmienne i niespójne pola interpretacji tego zjawiska. Niemniej wśród ekspertów prawnych i badaczy panuje zgoda co do tego, że przepisy zapobiegające żebraniu przewidują łamanie praw człowieka (Memetovic, 2020; Ploszka, 2017; Ramanathan, 2008). W świetle kształtującego się orzecznictwa dotyczącego żebractwa ten sposób zdobywania środków do życia nie powinien być penalizowany, a jednym z podstawowych praw ludzkich jest możliwość zwracania się do innych o pomoc – która w omawianym tutaj kontekście powinna być rozumiana jako jeden z podstawowych elementów definiujących żebractwo (Memetovic, 2021).

POLSKIE BADANIA EMPIRYCZNE NAD ZJAWISKIEM ŻEBRACTWA

W toku analizy omawianych dalej tekstów wyłoniły się następujące kategorie: metodologii i etyki badań, kontekstu powstawania wiedzy, rasy i koloru skóry, narodowości, pochodzenia etnicznego, używanego języka oraz pojęć stosowanych do opisu osób badanych. Sposób prezentacji materiału zależy od zagęszczenia opisu wymienionych kategorii w analizowanych tekstach.

Pierwszym analizowanym badaniem na temat żebractwa jest monografia pod redakcją Stanisława Maruszewskiego i Andrzeja Bukowskiego (1995). W pracy tej zebrano wyniki z badań jakościowych przeprowadzonych w 1993 r. Na warstwę empiryczną publikacji składały się wywiady z 35 żebrzącymi osobami polskiego pochodzenia i obserwacje uliczne. Ce-

lem badań było opisanie zjawiska żebractwa, a także refleksja nad nim. Na szczególną uwagę zasługuje uwzględnienie kwestii etyki badań, które to autorzy poświęcają wstęp do monografii, jak również osobny rozdział opisujący dylematy i wyzwania badawcze wywiadu z osobą podejmującą czynności żebracze oraz opisu środowiska i sylwetki badanego. W tych metodologicznych rozważaniach autorzy są świadomi planu poznawczego wywiadów, problemu stereotypów i uprzedzeń badacza oraz odmienności perspektyw i używanego języka do opisu badanego zjawiska (Bukowski, 1995). Sami autorzy badań odwołują się w tym zakresie do obecnego we współczesnej socjologii antycyjentyzmu dotyczącego sposobu opisu badanych zjawisk (Shütz, 1984). Stosują strategię afiliacyjną prowadzenia wywiadów wyrastającą z dorobku Floriana Znanieckiego i Stanisława Ossowskiego, a także opartą na koncepcji współczynnika humanistycznego, zakładającej konieczność interpretacji świata społecznego przez perspektywę jego uczestników, a nie przez kategorie i pojęcia zewnętrznych obserwatorów. Sporą część rozważań zajmuje także kwestia nastawienia badaczy, w której zwraca się uwagę na swoistą fobię śledczą, poszukiwania w wypowiedziach respondentów „drugiego dna” i nieścisłości wpisujących się w podzielane społecznie stereotypy. Bukowski zwraca tutaj uwagę na to, że we współczesnych przemianach podejścia do badań standaryzowane techniki i metody badawcze coraz częściej są zastępowane ofensywnymi narzędziami interpretacji (Bukowski, 1995).

Kolejną analizowaną pracą jest książka Kazimierzy Król (2010). Celem omawianej monografii była: „diagnoza problemu żebractwa we współczesnej Polsce oraz wskazanie podmiotom polityki społecznej działań, które ograniczyłyby to zjawisko” (Król, 2010, s. 14). Przechodząc do treści omawianej monografii, rozdziały II–VI dotyczą wyników przeprowadzonych badań. W rozdziale drugim opisano strukturę społeczną i przestrzenną żebractwa. Z części opisującej strukturę dochodów i wydatków z żebractwa wynika, że dziennie osobom proszącym o wsparcie udaje się zarobić od 10 do 50 zł, z czego najczęściej (42%) deklarowaną kwota dzienną dochodu było 10–20 zł. W sumie przedstawione wyniki obejmowały 97% badanej populacji. W tym samym podrozdziale zostają także przedstawione na wykresie kołowym wyniki badań dotyczące celu, na jaki zostają wydane pieniądze z żebractwa, przedstawione dane obejmują 146% badanej populacji (Król, 2010, s. 67). Omawiane wyniki dotyczące struktury dochodów są tutaj istotne z perspektywy naukowo-edukacyjnej, ponieważ stanowią

podstawę empiryczną do prezentowania w materiałach medialnych informacji na temat tego, że żebractwo stanowi dochodowy biznes. Na przykład w 2019 r. na łamach portalu focus.pl autorka twierdzi, że dzienny dochód z żebractwa mieści się w przedziale 200–500 złotych dziennie (Fedorowicz, 2019) – w tym przypadku wyniki opublikowanych badań własnych zostają zawyżone o kilkaset procent.

Rozdział trzeci „Żebractwa we współczesnej Polsce...” dotyczy uwarunkowań mikro- i makrospołecznych żebractwa. Z opracowania wyników badań wynika, że 70,8% osób badanych wskazuje, że przyczyną żebractwa jest brak środków do życia, brak pracy i mieszkania oraz ubóstwo. Zaprezentowana dalej analiza pokazuje, że powodem ubóstwa żebrzących jest pozostałe 29,2% przyczyn wskazanych przez respondentów jako powody żebractwa; są to: choroby – alkoholizm, narkomania i AIDS, kalectwo i zły stan zdrowia (3,8%), przestępstwa i czyny karalne, włóczęgowski styl życia (7,3%), nakaz żebrania (10,3%), niezaradność życiowa (5,1%), niefrasobliwość życiowa (Król, 2010, s. 73–77). Po wyjaśnieniu przyczyn ubóstwa dalszym krokiem analizy stają się patologie społeczne. Zostaje tutaj sformułowana teza, że to jednostka ma decydujący wpływ na powstawanie i utrzymywanie się zachowań niemieszczących się w granicach społecznej tolerancji. Na podstawie tych czynników i prezentowanych wcześniej badań zostaje zrekonstruowany obraz grupy społecznej najczęściej podejmującej się żebractwa; są to: osoby odmawiające pomocy, uzależnione od narkotyków lub alkoholu, bezdomne, bez innych źródeł dochodów. To w tej grupie znajdują się osoby, które przeznaczają środki z żebractwa na inne cele niż deklarują, tj. na alkohol i narkotyki. Według autorki osoba o tego rodzaju patologicznym rysie, kiedy raz efektywnie spróbuje żebractwa, będzie powtarzała tę czynność (Król, 2010, s. 77–79). Ostatnim etapem prezentacji wyników badań empirycznych dotyczących uwarunkowań żebractwa są przyczyny makrospołeczne (Król, 2010, s. 74).

W podsumowaniu uwarunkowań żebractwa wyłania się obraz i cel prowadzonej analizy, którym jest wykazanie istnienia „syndromu psychicznej podatności na żebractwo”, o którym decydują omówione mikrospołeczne czynniki. Co prawda wiążą się one z ubóstwem, ale jego głównymi przyczynami są „alkoholizm, narkomania, AIDS, kalectwo, niefrasobliwość życiowa, choroby psychiczne, bezdomność, włóczęgostwo, przestępczy życiorys, chęć zysku poprzez wykorzystanie do praktyk żebraczych niepełnosprawnego członka rodziny, dzieci” (Król, 2010, s. 92). Główną makrospołeczną

przyczyną żebractwa jest bezrobocie. Natomiast w podsumowaniu czytamy: „Badania wykazały, że syndrom psychicznej podatności na żebractwo ukształtowany przez uwarunkowania mikrospołeczne może być samodzielną przyczyną żebractwa” (Król, 2010).

Rozdział czwarty dotyczy żebractwa jako stylu życia i jego typologii. Żebractwo zostaje tutaj poddane klasyfikacji na: stacjonarne i ruchome (włóczęgostwo), bierno i czynne, płytkie i głębokie, krajowe i importowe, filantropijne oraz jako zawód. W przypadku wprowadzonej typologii dotyczącej żebractwa płytkiego (okazjonalnego) oraz głębokiego zostaje przywołana mikrospołeczna perspektywa uwarunkowań żebractwa, która pozwala stwierdzić, że w przypadku żebractwa płytkiego możemy mówić o stylu życia, w przypadku typu głębokiego zaś o wyborze jednostki. Na potwierdzenie tego wniosku zostaje przytoczony fragment badań dotyczący rozkładu procentowego odpowiedzi na pytanie: „Czy jeśli by była możliwość zmiany swojego stylu życia, to czy osoba żyjąca z żebractwa by to zrobiła?”, 34,2% uczestników badania odpowiedziało, że nie widzi takiej konieczności, 15,6% wątpi w możliwość zmiany, natomiast 14,2% respondentów nie miało zdania na ten temat (Król, 2010, s. 99). Zaprezentowane wyniki dają łącznie informację o 64% badanej populacji. Ostatnia część przedmiotowego rozdziału dotyczy ujmowania żebractwa jako zawodu. Osoby taktujące żebractwo jako zawód zostają tutaj opisane jako „żyjące w grupach pijacko-kloszardowskich”, które dzielą się pomiędzy sobą na podgrupy: gigantów, nurów i penerów (Król, 2010, s. 100–103).

Ostatnie dwa rozdziały empiryczne pracy dotyczą typologii figur żebractw oraz odbioru społecznego żebractwa (Król, 2010, s. 122). Rozdział szósty stanowi ostatnią część prezentacji wyników badań empirycznych dotyczących opinii przechodniów wobec żebractwa. Wstępem do prezentacji wyników badań jest charakterystyka stosunku społeczeństwa do żebractwa na podstawie wybranych artykułów prasowych. Zaprezentowana w nim rekonstrukcja sposobów społecznej reprezentacji żebractwa jest istotna dla ukazania usytuowania ideologicznego omawianej pracy w neoliberalnej myśli społecznej. Dlatego jeden z pierwszych wysuniętych tutaj wniosków dotyczy profesjonalizacji ubóstwa, którego doskonałym wyrażeniem ma być termin „nędza fachowa”. Określenie to znajduje swoją egzemplifikację w niezawinionym czynnikami ekonomicznymi i społecznymi marginesie ubóstwa, wywołanego cechami psychologicznymi jednostki. Prowadzi to do stwierdzenia, że istnieją grupy ludzi, które mają „skłonności do nie-

uporządkowanego, pozbawionego trwałych podstaw, specyficznego stylu życia”. Jednocześnie zostaje podkreślone, że nie należy takich grup postrzegać jako ofiar transformacji ustrojowej, gdyż takie grupy występują także w społeczeństwach, które nie doświadczyły komunizmu (Król, 2010, s. 129). To następnie prowadzi do wniosku, że wobec rozwoju instytucjonalnej pomocy społecznej żebractwo z konieczności jest obecnie „egzotycznym marginesem”. Wobec czego aktualnie najczęściej mamy do czynienia na ulicach polskich miast z „zebractwem profesjonalnym”²⁾, będącym łatwą drogą do uzyskania przychodów. Jednak sam sprawnie działający system pomocy społecznej jest także pewnym niebezpieczeństwem, ponieważ rozbudza i utrwała kosztowne dla podatników postawy roszczeniowe. Na potwierdzenie tego stanowiska zostają, za *Gazetą Wyborczą*, przytoczone dane ukazujące, jak transfery socjalne prowadzą do nieproporcjonalnego wzrostu utrzymania ubogich warstw społeczeństwa (Król, 2010, s. 132). Następnie omówiono wyniki badań, z których wynika, że większość uczestników badania (91,6%) wyraziła opinię, że żebractwo jest zjawiskiem patologicznym i negatywnym.

Przechodząc do następnego badania, chciałbym przyjrzeć się artykułowi „Charakterystyka problemu żebractwa w Gdańsku: na podstawie obserwacji ukrytej nieuczestniczącej” (Dębski, 2013a). Wnioski zawarte w pracy zostały wykorzystywane do tworzenia diagnozy społecznej zjawiska żebractwa w Gdańsku przez MOPR, Policję oraz Straż Miejską (Straż Miejska w Gdańsku, 2012). Celem głównym przygotowanej publikacji było rozpoznanie specyfiki czynności żebraczych podejmowanych w Gdańsku oraz przełamywanie stereotypów dotyczących tego zjawiska. W tym celu zastosowano metodę badań polegającą na niejawnej obserwacji, która miała umożliwić badanej grupie wyrażenie zgody na uczestnictwo w badaniach (Dębski, 2013a, s. 103–105). Narzędziem wykorzystanym do gromadzenia danych empirycznych był arkusz obserwacji, w rubryce dotyczącej charakterystyki społeczno-demograficznej zespół badawczy miał za zadanie określić narodowość i przynależność etniczną badanych na podstawie **koloru skóry, używanego języka i rasy**. Zidentyfikowanie pochodzenia rasowego oznaczało czasem: „konieczność skrócenia dystansu, aby móc usłyszeć ję-

---

²⁾ Należy tutaj podkreślić, że definiowanie żebractwa jako profesji nie mieści się w naukowym rozumieniu tego pojęcia. Zastosowanie tego pojęcia w odniesieniu do żebractwa zostaje zaczerpnięte z potocznego dyskursu.

zyk podczas rozmowy czy kolor skóry w przypadku osoby zakapturzonej czy w jakiś inny sposób ukrytej pod odzieżą wierzchnią” (Dębski, 2013a, s. 106). W ten sposób na podstawie cech fizjonomicznych i języka mówionego udało się ustalić, że 54% obserwowanej populacji było pochodzenia polskiego. Jeśli zaś chodzi o ustalenie pochodzenia pozostałych 42% badanej populacji stwierdzono, że byli to Romowie. W tym przypadku kryteriami rozstrzygającymi były: „kolor skóry/rasa, język, jakim posługiwała się obserwowana osoba oraz znaki szczególne”. Przedstawiciele obserwowanej populacji o jasnym kolorze skóry określano „mianem rasy białej”, którym przypisano posługiwanie się językami polskim i angielskim. W przypadku pochodzenia romskiego miały to być widoczne gołym okiem cechy: „włosy żebraków były czarne, skóra bardzo ciemna, w kontakcie z osobami podobnej karnacji, używały nieznanego mi języka (A4), lub ciemna karnacja, uroda typowo romska/cygańska, język obcy – usłyszany w czasie rozmowy między grupą, język używany w stosunku do innych ludzi nieznan (A17), a także: niezrozumiały język (A7), język przypominający romski, ciemna karnacja, czarne włosy (A8)” (Dębski, 2013a, s. 112). Z kolei w podsumowaniu badań dotyczących przestrzeni żebractwa osoby proszące o wsparcie przechodniów zostały opisane w następujący sposób: „Krajobraz i przestrzeń Starego Miasta pozostaje, niezmiennie od wielu lat, skalany obecnością romskich dzieci z kubeczkami przytwierdzonymi do organów, obrazami kalekich, bezdomnych, często brudnych, śmierzących i zaniedbanych ludzi, którzy dla jednych pozostają zmorą, dla innych stanowią atrakcję turystyczną” (Dębski, 2013a, s. 111).

Choć omawiany artykuł nie zawiera części podsumowującej zebrane wyniki badań, z opublikowanych materiałów wynika, że był on częścią projektu „Obrazy ulicy” realizowanego przez Uniwersytet Gdański oraz Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, na który to składały się badania opinii publicznej, materiałów prasowych oraz osób podejmujących czynności żebracze. W ramach realizowanego projektu na łamach *Wirtualnej Polski* został w 2013 r. opublikowany felieton autorstwa Macieja Dębskiego pt. „Mają jeden cel – wyłudzić pieniądze”. Tekst ten ukazuje zagadnienie żebractwa jako formę oszustwa polegającego na umiejętności wykorzystania figur i atrybutów żebraczych w celu wyłudzenia pieniędzy od przechodniów. Natomiast wśród osób podejmujących się czynności żebraczych znajdują się osoby, które nie zamierzają podjąć legalnej pracy oraz nie doświadczają realnego ubóstwa. Jedynie co dziesiąta

osoba spośród żebrzących osób podejmuje się takiej formy pracy z powodu ubóstwa. Zamiast tego w wielu przypadkach za żebractwem stoją zorganizowane grupy przestępcze wykorzystujące rodziny i dzieci (Dębski, 2013b). Pomimo że opisywany tekst jest jednoznacznym stanowiskiem na temat żebractwa – mającym przekonać czytelnika do tego, że opisywane zjawisko jest oszustwem – został on opublikowany w celu rozpowszechnienia ankiety online mającej na celu zbadanie postaw i opinii społeczeństwa polskiego na temat żebractwa. Wyniki tego badania zostały opublikowane w tym samym numerze „Forum o Bezdomności bez Lęku”. W publikacji wyników odniesiono się do metodologii badania, zwracając uwagę na to, że przeprowadzenie badań za pomocą narzędzia ankiety online pozwoliło na uniknięcie ryzyka zniekształcenia jego wyników poprzez kontakt z badaczem, którego opinie na temat badanego zjawiska mogą zakłócić proces generowania danych (tzw. efekt ankietera). Autorzy publikacji nie uznali za tego rodzaju kontakt i zniekształcenie procesu badawczego publikacji felietonu, w którym, poza prezentacją własnych opinii, również odwoływano się do zasady autorytetu poprzez wskazanie afiliacji naukowej autora (Jędrzejczak i in., 2013, s. 128).

Ostatnim omówionym polskim badaniem zjawiska żebractwa są badania Katarzyny Makaruk z Fundacji Dzieci Niczyje³⁾ dotyczące żebractwa dzieci (2015). Artykuł „Żebractwo dzieci w Polsce” jest podsumowaniem działań realizowanych w ramach projektu „Trzeci sektor przeciw przymusowemu żebractwu” finansowanego ze środków Komisji Europejskiej. Badania zostały zrealizowane w celu: opisanie problemu żebractwa dzieci w Polsce oraz dokonania charakterystyki zaangażowanych w nie dzieci pod kątem sytuacji bytowej oraz podejmowanych form żebrania (Makaruk, 2015, s. 116). Choć sam tytuł artykułu wskazuje na ogólnopolski charakter zrealizowanego projektu, badania zostały przeprowadzone jedynie na terenie 12 dzielnic Warszawy. Ponownie zastosowaną metodą badań była prowadzona w sposób niejawni i nieuczestniczący obserwacja, co, jak wyjaśnia autorka: „oznacza, że badane osoby nie wiedziały o tym, iż są poddane obserwacji, a badacze nie wchodzili z nimi w interakcje”. Z kolei wykorzystanym do gromadzenia danych narzędziem badawczym była karta obserwacji, w której osoby prowadzące badanie zapisywały płeć, wiek, narodowość/

---

³⁾ W 2016 r. Fundacja Dzieci Niczyje zmieniła swoją nazwę na Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.

grupę etniczną zebrzących dzieci. Autorom badania udało się w ten sposób zidentyfikować pochodzenie etniczne 37 dzieci o ciemniejszym kolorze skóry jako dzieci romskich (nie ustalono ich narodowości) i ustalić narodowość 24 dzieci o jasnym kolorze skóry, które zidentyfikowano jako dzieci pochodzenia polskiego (Makaruk, 2015, s. 117–118). Na końcu artykułu, w podsumowaniu badań, dzieci pochodzenia polskiego zostały odróżnione od dzieci romskich na podstawie charakteru żebractwa. W przypadku dzieci polskich nie można mówić o żebractwie przymusowym, ponieważ często odbywa się ono za przyzwoleniem rodziców. Natomiast w przypadku dzieci romskich istnieje przypuszczenie, że są wykorzystywane do żebrania przez osoby trzecie (Makaruk, 2015, s. 131).

URASOWIENIE ŻEBRACTWA – ANALIZA POLSKICH BADAŃ NAD ŻEBRACTWEM

Przywoływane tutaj pojęcie urasowienia w kontekście badań nad żebractwem będzie dotyczyło mechanizmu legitymizowania położenia osób podejmujących czynności żebracze, w którym uprzednio esencjalizuje się i zakłada adekwatność opisu badanych grup poprzez takie kategorie jak: rasa, język, kolor skóry, narodowość, przestępczość, profesjonalizacja czy patologie społeczne, aby potem wskazywać je jako przyczynę i uzasadnienie dla podejmowanej aktywności. Mechanizm ten ma na celu wyjaśnić i uzasadnić położenie oraz aktywność opisywanych grup jako kwestii wyboru bądź stylu życia, będących efektem nieprzystosowania i mentalności osób podejmujących się żebractwa. Przykładem tego rodzaju narracji o żebractwie są takie opisy i kategorie jak: „syndrom podatności psychicznej na żebractwo”, „skłonności do nieuporządkowanego, pozbawionego trwałych podstaw, specyficznego stylu życia”, „nie chcą podjąć legalnej pracy”. Mechanizm urasowienia nie potrzebuje zatem zdyskredytowanego na polu nauki – choć nie wyklucza – pojęcia rasy, ale może posługiwać się innymi sposobami kategoryzowania i tworzenia hierarchii wobec badanych grup.

W przypadku identyfikacji pochodzenia etnicznego biologizacyjny rasizm może przyjąć postać skrajnie deterministycznego i esencjalnego rozumienia kultury, np. dzięki identyfikacji tożsamości etnicznej poprzez język (Bobako, 2017, s. 158). Przykładem tego rodzaju rasizmu są badania przeprowadzone na terenie Gdańska, gdzie Romów odróżniono od przedstawicieli rasy białej na podstawie nieposługiwania się językami polskim

i angielskim (Dębski, 2013, s. 112). Na gruncie współczesnych badań nad rasizmem zwraca się uwagę na to, że wynalezienie ras było ściśle powiązane z prowadzonymi w XVIII i XIX w. badaniami językoznawczymi łączonymi z rasologicznymi kategoriami (Bobako, 2017, s. 153). W badaniach tych chodziło m.in. o powiązanie grup językowych z rasami aryjską i semicką, mających stanowić naukowe uzasadnienie dla antysemityzmu (Anidjar, 2007). Ówczesne badania dotyczyły także poszukiwania na gruncie analiz językowych wspólnego pochodzenia Romów. W końcu pod koniec XIX w. badania rozwoju i hierarchizacji ras wsparte lingwistycznymi analizami domniemanej czystości językowej Romów pozwoliły na przypisanie im pochodzenia do najniższych kast ludów indyjskich i zerwanie z hipotezami o ich wspólnym pochodzeniu z Europejczykami. Zgodnie z formułowanymi ustaleniami Romów uznano za przedstawicieli rasy mieszanej odpowiedzialnych za degenerację czystości rasowej Europejczyków (Aséo, 1994, s. 69). Odnosząc to do badań nad żebractwem prowadzonych w Gdańsku (2013) i Warszawie (2015), które w celu identyfikacji Romów posługują się kategoriami rasy, koloru skóry i języka, należy uznać, że mamy tu do czynienia z wymazywaniem złożonych wewnętrznych różnic kulturowych istniejących pośród Romów – takich jak przynależność narodowa, religijna i językowa. W tego rodzaju homogenizacji pochodzenia etnicznego dochodzi do agregacji innych istotnych różnic tworzących podziały wewnątrz opisywanej grupy, które przestają być ważne podczas kategoryzacji i przypisywania badanej społeczności patologicznych cech i zachowań przestępczych – jakimi w świetle przytoczonych polskich badań jest żebractwo. Zaobserwować to można było w badaniach dotyczących żebractwa dzieci, gdzie charakter przestępczy tej czynności wiązano z kulturą romską, natomiast w odniesieniu do dzieci polskich z przyzwoleniem rodziców (Makaruk, 2015, s. 131).

W kontekście badań nad rasizmem opisywany wcześniej schemat kategoryzacji Romów, unieważniającej i ignorującej inne pozycje tożsamościowe bliski jest doświadczeniu kategoryzacji Żydów z przełomu XIX i XX wieku. Należy tutaj podkreślić, że pojęcie rasy zostało na gruncie nauki poddane falsyfikacji i krytyce jako nienaukowe oraz ideologiczne, przyczyniając się w dużym stopniu do wypracowania powojennej idei praw człowieka i usunięcia z prawa wszelkich pojęć kategoryzujących ludzi poprzez rasę. Nauka dokonała definitywnego zerwania z pojęciem rasy w 1950 r. wraz z deklaracją ekspertów UNESCO (Kupper, 1956). Jednym z ustaleń deklaracji

było stwierdzenie, że podział gatunku ludzkiego na rasy jest arbitralny i nie implikuje żadnej hierarchii, a stosowanie tej kategorii w badaniach naukowych niesie ryzyko formułowania niebezpiecznych uogólnień (UNESCO, 1967). W istocie jednak to, co uległo zmianie, jest przez wielu współczesnych krytyków rasizmu traktowane jako reforma kosmetyczna, która takie kwestie jak kolor skóry i rasa ukryła pod kategorią religii, kultury, pochodzenia etnicznego i narodu. Obecnie w badaniach nad rasizmem zwraca się uwagę, że rasizm ontologiczny odnoszący się do biologizacyjnych kategorii często przenikał się z jego bardziej wysublimowaną kulturową (ontyczną) formą, która, esencjalizując różne cechy kulturowe i społeczne, opisywała je tak, jakby były częścią biologicznej kondycji człowieka (Bobako, 2017; Mbembe, 2018; Möschel, 2017; Wielgosz, 2021).

Opisując badania Kazimierza Król i Macieja Dębskiego, zwracałem uwagę na używane przez tych autorów pojęcia opisujące osoby podejmujące się żebractwa w kategoriach pożyteczności społecznej, unikania podjęcia legalnej pracy, odmowy przyjęcia wsparcia ze strony pomocy społecznej, roszczeniowości oraz oszukiwania przechodniów. Pojęcia te wpisywały badane osoby w dyskurs współczesnej myśli liberalnej, na którego formacyjną rolę w kształtowaniu postrzegania grup nieuczestniczących i marginalizowanych w tak rozumianej logice „etosu demokratycznego kapitalizmu” zwrócił po raz pierwszy uwagę w czasie badań nad żebractwem Stanisław Marmuszewski (1995, s. 215). W kontekście obszaru polityk społecznych uwikłanie pracy socjalnej związane z neoliberalizacją życia społecznego wyrażane jest wprost w odniesieniu do systemu pomocy społecznej, który utrwała postawy roszczeniowe oraz stanowi zbyt duże obciążenie dla podatników, dlatego należy ograniczać transfery socjalne (Król, 2010, s. 132, 181). Teoretyczna aplikacja tych pojęć do opisu żebractwa wynika z jednej strony z heterogenicznych napięć związanych z rozumieniem i definiowaniem żebractwa jako pracy, a z drugiej strony – z ideologicznej niemożliwości wpisania w społeczny podział pracy (Król, 2010, s. 103). Ten kontekst wewnętrznych sprzeczności widocznych w próbach opisu żebractwa i jego związku z pracą można przyrównać do opisywanych przez Immanuela Wallersteina napięć w obrębie kapitalizmu i rasizmu. Wallerstein (1991) identyfikuje nowoczesny rasizm jako formę dyscyplinowania siły roboczej. Żebractwo w tym ujęciu jest nie do zaakceptowania, ponieważ wymyka się polityce reprodukcji siły roboczej i jako takie musi być esencjalizowane jako przejaw patologii społecznej zagrażającej społecznej stabilności. Ten rodzaj

retoryki widać wyraźnie w książce Król (2010, s. 73–92), która, przedstawiając wyniki badań dotyczących makro- i mikrospołecznych uwarunkowań żebractwa, uprzednio esencjalizuje cechy społeczno-demograficzne swoich badanych, aby w podsumowaniu wskazać je jako samodzielną przyczynę podejmowanych czynności żebraczych. W prezentowanym wywodzie nie odnajdziemy typowej argumentacji opartej na dowodach czy dyskusji z innymi badaniami, których miejsce zastępuje urasowiająca sekwencja ekwiwalencji zastosowanych pojęć: choroby – przestępczość – styl życia – nakaz żebrania – niezaradność życiowa – patologie społeczne – bezrobocie – ubóstwo-bezdomność – syndrom podatności psychicznej na żebractwo.

Należy tutaj zwrócić uwagę na tę ostatnią kategorię, odwołującą się do dyskursu biologicznego. Jest ona bowiem emblematiczna dla mechanizmów rasizmu kulturowego, który, opisując grupy będące uczestnikami różnych zjawisk społecznych, często sięga po język biologiczny posiłkujący się terminami medycznymi. Przejście w podsumowaniu przyczyn żebractwa do medycznej kategorii: „syndromu podatności psychicznej na żebractwo” (Król, 2010, s. 92) wyjaśnia, dlaczego została zrekonstruowana przez tę autorkę koncepcja rozumienia patologii społecznej, obejmująca także choroby psychiczne. Zastosowane do opisu żebractwa pojęcia pozwalają na opisanie uczestników tej czynności jako efektu degeneracji społecznej, który należy poddać ścisłej kontroli i nadzorowi. Żebractwo staje się zatem nie tylko zjawiskiem patologicznym i jednostką chorobową, lecz także zagrożeniem biologicznym, które może infekować osoby na nie podatne (Król, 2010, s. 79). Urasowienie jest powiązane ze zindywidualizowaniem potrzeb materialnych i zrównaniem ich z biologicznym nieprzystosowaniem jednostki. Jest mechanizmem legitymizującym nierówności polegającym na esencjalizowaniu danego zbioru artykulacji podmiotowych i potrzeb grup o niskiej legitymizacji społecznej, znajdującej się na dole drabiny społecznej jako upośledzonych. Po przeprowadzeniu selekcji i segregacji pożądaných cech społecznych, te, które zostają uznane za niepożądane, są wskazywane jako przyczyna i uzasadnienie nierówności.

Na znaczenie idei pracy dla rozwoju instytucji pomocy społecznej zwracał uwagę Foucault (1999, s. 38). Jego zdaniem pierwowzorem współczesnych funkcji systemu pomocy społecznej były zadania realizowane przez policję, które polegały na nadzorze nad pracą. Policja miała obowiązek „roztaczania opieki” nad aktywnością obywateli i przymuszaniem ludności zdolnej do pracy do jej podejmowania. Oprócz funkcji nadzorującej istot-

na była także reglamentacja użyteczności społecznej podejmowanej pracy (Foucault, 2010, s. 325). Użyteczność społeczna pracy była określana z perspektywy interesu państwa (Boryczko, 2018, s. 197). W polskim kontekście problem ten został opisany na podstawie badań przeprowadzonych wśród pracowników socjalnych i asystentów rodzin (Boryczko, 2020). W podsumowaniu badań zwrócono uwagę na to, że świadczenie usług społecznych zostało poddane suboptymalizacji, polegającej na podporządkowywaniu ogólnego celu pracy socjalnej zasadzie zatrudnialności osób objętych systemem pomocy społecznej. Charakterystyczne dla tych narracji jest podporządkowanie zadań pracowników socjalnych celom aktywizacji zawodowej i zatrudnienia, które są rozumiane jako rozwiązania mające uniezależnić od systemu pomocy społecznej (Boryczko, 2020, s. 194–196). W tym właśnie kontekście – na poziomie interwencji systemu pomocy społecznej – wobec osób podejmujących czynności żebracze wskazuje się na konieczność aktywizacji zawodowej (Straż Miejska w Gdańsku, 2012). Żebractwo w ramach systemu gradacji społecznej użyteczności jest bowiem sytuowane pomiędzy legalnością pracy a przestępczością, wyznaczając przestrzeń szarej strefy – tranzyjcy pomiędzy tymi sferami. Sami badani, zwracając uwagę na tę ambiwalencję, mówią o tym, że decydując się na żebranie, chcą uniknąć konieczności dokonywania kradzieży w celu zaspokojenia swoich potrzeb (Niedźwiedzki, 1995, s. 93). Wobec tego żebractwo nie jest jeszcze zbrodnią o dużej społecznie szkodliwości, lecz naruszeniem zasad użyteczności publicznej, odstępstwem i anomalią. Z tego powodu staje się ono przedmiotem zainteresowania władzy rozproszonej pomiędzy instytucjami nauki, policji, straży granicznej i pomocy społecznej.

Aby zrozumieć mechanizmy uzewnętrzniania zjawiska żebractwa wobec świata społecznego, odwołam się pojęcia „orientalizacja” (Buchowski, 2008). Proces ten zostaje w moim przekonaniu przeprowadzony poprzez figuryzację żebractwa, wykorzystaną i zapożyczoną przez Król z książki Marmuszewskiego i Bukowskiego (1995), która polega na wcielaniu się i przybieraniu określonej maski figur żebraczych. Żebractwo w tym ujęciu staje się swoistym spektaklem, grą pozorów polegającą na przywdziwaniu roli skodyfikowanej w ekspresji figur żebraczych – jest zatem formą „mimikry” (Bhabha, 2010), udającej i kopiującej czynności tradycyjnie przypisane do obszaru pracy, polegającej na odgrywaniu określonych ról przez tych, którzy w istocie żadnej pracy nie wykonują (zob. Król, 2010, s. 105–125; Dębski, 2013a, s. 116–120; Dębski, 2013b). Staje się ono

w tej optyce formą fasadowego oszustwa polegającego na przywdziewaniu maski biedy, która rekonfiguruje „prawdziwą biedę” gdzieś indziej. Wobec czego można twierdzić, odwołując się wprost do orientalistycznych klisz, że „prawdziwe” żebractwo z konieczności jest „egzotycznym marginesem” (Król, 2010, s. 132). Orientalizacja żebractwa jako formy podróży do tego, co „inne” i „obce” pojawia się także w przekonaniu o epistemologicznej możliwości zrozumienia i opisanego żebractwa poprzez wcielanie się w „żebraka” jako procedury badawczej, którą badacz w formie eksperymentu przeprowadza na sobie (Bukowski, Marmuszewski, 1995; Król, 2010, s. 16). Z kolei fantazmatyczność obrazu żebractwa jako postkolonialnej dialektyki pragnienia i obrzydzenia wobec Innego zostanie przedstawiona poprzez opisy „skalania przestrzeni miasta obecnością romskich dzieci”, „brudnych i śmierdzących ludzi” jednocześnie „stanowiących turystyczną atrakcję” (Dębski, 2013a, s. 111).

Na opisany tutaj proces uzewnętrznienia świata żebraczego względem głównego nurtu życia społecznego zwrócono uwagę w pracy *Żebracy w Polsce*. W rozdziale poświęconym opisowi świata żebraczego podkreślano, że proces wytwarzania się czegoś na kształt tożsamości i świadomości żebractwa jako grupy społecznej jest procesem zewnętrznym wobec działających w tym świecie aktorów społecznych, którzy sami nie identyfikują się z przypisywaną im rolę. Paradoksalnie osoby podejmujące się czynności żebraczych współdziela reproduktowane społecznie stereotypy dotyczące domniemanego ukrywanego bogactwa „żebraków” zdobywanego poprzez „kradzież miłosierdzia”. Marmuszewski (1995, s. 203) zauważa, że: „Ta zbiorowość wydaje się być bardziej dookreślona «od zewnątrz» aniżeli wówczas, gdy próbujemy ją opisać na podstawie analizy świadomości ludzi w niej uczestniczących”. Zatem perspektywa poznawcza osób podejmujących czynności żebracze nie stanowi spójnego systemu odniesień i wartości, lecz jest kształtowana poprzez doświadczenie: ubóstwa, niemożliwości dokonania wyboru innego sposobu radzenia sobie z trudnościami oraz świadomości znalezienia się na dole drabiny społecznej (Marmuszewski, 1995, s. 207). To definicje i kategorie narzucane z zewnątrz tworzą świat żebraczy: „To nie żebrak na ulicy – przedmiot poznania, lecz podmiot, który poszukuje w sobie rozumienia rzeczywistości leżącej poza jego bezpośrednim doświadczeniem, decyduje o obrazie żebractwa (Marmuszewski, 1995, s. 212).

Przechodząc do podsumowania analizowanych podejść badawczych, spróbuję wyodrębnić wyłaniającą się z tych badań teorię. Omówione w tym

artykule badania pozwalają zaobserwować wyraźne pęknięcie i jakościową zmianę w podejściu do badań nad żebractwem dokonującą się na przełomie XX i XXI wieku. Punktami wyznaczającymi tę zmianę są publikacje *Żebracy w Polsce* z 1995 r. oraz *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna* z 2010 r. Pierwsza z tych prac powstaje w celu zrozumienia i opisanie zjawiska żebractwa z perspektywy nauk humanistycznych. Jej autorzy są świadomi ogromnej odpowiedzialności wynikającej z pracy w środowisku badawczym osób dotkniętych społecznym piętnem uprzedzeń i pogardy, formułują w związku z tym szereg metodologicznych uwag i komentarzy w zakresie etyki badań. Odejście od tego paradygmatu wyznacza kolejny projekt badawczy z 2010 r., w którym już na wstępie zostaje określony ideologiczny cel nowego podejścia, którym jest: „diagnoza problemu żebractwa we współczesnej Polsce oraz wskazanie podmiotom polityki społecznej działań, które ograniczyłyby to zjawisko (Król, 2010, s. 14).

Przedstawiona dalej próba podsumowania tych podejść badawczych będzie koncentrowała się na polskich publikacjach ukazujących się począwszy od 2010 r., które można nazwać podejściem **esencjalno-kulturowym**. Wspólną cechą tego ujęcia jest rozumienie żebractwa jako cechy kulturowej (w przypadku Romów) czy też w bardziej ogólnym kontekście jako stylu życia i wyboru jednostki. Jeśli w tym ujęciu mówi się o kwestii determinizmu, to tylko w kontekście syndromu, choroby bądź patologii, która przekształca wolność wyboru w instynkt zachowawczy. W podejściu tym wskazuje się na indywidualne zasoby jednostki, jej cechy psychologiczne i kulturowe oraz wolność wyboru (Król, 2010; Dębski, 2013b; Makaruk, 2015). Od strony strukturalnej zaś pokazuje inkluzyjność oferty systemowej opartej na dostępności usług społecznych oraz formułuje rekomendacje dla samorządów i rozwiązań prawnych. Podejście to skupia się na przeciwdziałaniu zjawisku żebractwa poprzez jego penalizację, kampanie społeczne mające zniechęcić społeczeństwo do przekazywania środków bezpośrednio do osób żebrzących. Model ten jest implementowany w obszarze prawa i polityki społecznej. Książka *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna* jest w tym modelu jednym z najważniejszych naukowych źródeł informacji i uzasadnień dla kształtowanych w obszarze polityk społecznych strategii, wykorzystywana jest w materiałach szkoleniowo-informacyjnych instytucji państwowych: Policji (Bartuszek, 2012; Chęsy, Dyduch, 2018) oraz jednostek samorządowych i podległych im placówek pomocy społecznej (pozn.pl; Prezydent Miasta Poznania, 2010).

Wartość eksplikacyjna tego ujęcia jest poddawana krytyce z powodu jego efektów i ryzyk, jakie stwarza dla osób pracujących na ulicy, które ujęte w jego systemowe ramy stają się obiektem wykluczenia i stygmatyzacji, a w skrajnych przypadkach antycyganizmu i rasizmu. Przedmiotem krytyki jest także metodologia, która pomija – bądź instrumentalnie wykorzystuje – w konstruowaniu ram podejścia esencjalno-kulturowego uwzględnienia głosu samych osób, które są obiektem opisu – mówimy w tym kontekście o podejściu kolonialnym w konstruowaniu politycznej obecności grup, które opisuje. Dlatego też jedną ze stosowanych metod badań jest obserwacja ukryta nieuczestnicząca. Z perspektywy postkolonialnej kwestia nieuwzględniania głosu wykluczonych jest utożsamiana z relacjami władzy bądź sprawczości. Wyciszenie głosu słabszych przez tych, którzy posiadają władzę znane, jest pod pojęciem *silencing*. Na charakterystykę grup szczególnie narażonych na ten rodzaj przemocy uciszania mają wpływ takie czynniki jak: płeć, kolor skóry, orientacja seksualna, bieda, tożsamość etniczna (Fiałkowska i in., 2018, s. 7). W tym kontekście należałoby postawić pytanie: czy wobec innych grup społecznych o silnej społecznej i politycznej reprezentacji ten rodzaj przejawu badawczej „fobii śledczej” także znalazłby zastosowanie. Ponadto choć podejście to koncentruje się na neoliberalnie pojętej definicji wolności, to sposób, w jaki opisuje grupy, posługuje się wyjaśnieniami oraz pojęciami będącymi z perspektywy antropologicznej egzoetnonimami, czyli pojęciami nieużywanymi przez grupy, które opisuje, a wynalezionymi przez osoby spoza tych grup (Kwadrans, 2015, s. 60). W tym ujęciu perspektywa samych badanych, ich głos nie jest brany pod uwagę – nie są oni uczestnikami prowadzonych badań, lecz ich nieświadomym przedmiotem.

W tym miejscu należy podkreślić, że często formułowane w tym ujęciu wnioski nie są zgodne z uzyskiwanymi danym empirycznymi. Na przykład w badaniach zawartych w pracy *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna* większość respondentów wskazywała jako przyczynę żebractwa ubóstwo. Mimo to w podsumowaniu badań stwierdzono, że przyczyną żebractwa jest syndrom podatności psychicznej na żebractwo. Czy też jak w przypadku dochodów z żebractwa dane empiryczne pokazywały, że najczęściej uzyskiwaną dzienną kwotą jest 10–20 zł. Podczas gdy w materiałach medialnych przekazywano informację, że jest to od 200 do 500 zł dziennie. To samo dotyczy wniosku o żebractwie jako wyborze i stylu życia, sformułowanym na podstawie odmowy badanych przyjęcia wsparcia ze strony oferty systemowej. Wniosku, który nie zostaje opisany

i wyjaśniony w ramach jakiegokolwiek teorii socjologicznej i mechanizmu społecznego. Dla porównania wybór i podjęcie decyzji o żebractwie Dariusz Niedźwiedzki (1995, s. 108) w pracy *Żebracy w Polsce* wyjaśniał, korzystając z koncepcji rytuału przejścia Arnolda van Gennepa w następujący sposób: „[...] przejście z jednego świata do drugiego wymaga pewnego przygotowania. Powtórzmy jeszcze raz, że składa się na to spełnienie przez daną osobę warunku koniecznego podjęcia decyzji o «wyjściu na ulicę», czyli odczuwanie ubóstwa, izolacji i wyobcowania w aspekcie społecznym, etycznym, psychicznym i ekonomicznym. W pewnym stopniu doprowadzeniu jednostki do stanu gotowości podjęcia roli żebraczej sprzyjają także wspomniane już cechy systemu społecznego”. I dalej po przeanalizowaniu przeprowadzonych wywiadów i zastosowanej teorii dochodzi do wniosku, że żebractwo jest sposobem przeżycia a nie stylem życia, ponieważ żaden z respondentów nie identyfikuje się z tą rolą społeczną (Niedźwiedzki, 1995, s. 109).

Zarys wyłaniającej się z podejścia esencjalno-kulturowego teorii żebractwa składa się z kilku elementów składowych. Po pierwsze, żebractwo w ramach tej teorii jest stylem życia i wyborem jednostki. Po drugie, stanowi łatwą i opłacalną drogę uzyskiwania relatywnie dużych miesięcznych przychodów, wahających się w przedziale od 6 do 15 tys. złotych. Po trzecie, jest uzawodowioną aktywnością, posiadającą swoje atrybuty i figury, które pozwalają maksymalizować uzyskiwany dochód. Po czwarte, jest formą oszustwa. W związku z tym wiąże się z różnego rodzaju przestępczością zorganizowaną i patologiami społecznymi. Teoria ta, łącząc razem wymienione cechy, pozwala wyjaśnić odmowę przyjęcia pomocy systemu pomocy społecznej przez osoby podejmujące się czynności żebraczych. Trudno bowiem oczekiwać od osób osiągających dochody przekraczające średnią krajową w Polsce, że będą one zainteresowaną pomocą ze strony instytucji. W ramach tych teoretycznych założeń bieda i ubóstwo żebrzących są jedynie maską, za którą ukrywa się ogromny przepływ środków finansowych. Zdając sobie sprawę, że zebrane razem elementy tej teorii „pękają w szwach” i posiadają wiele sprzeczności, proponuję nazwać tę teorię: „**koncepcja szczęśliwego żebraka**”.

Kiedy przyjrzymy się bowiem dokładniej koncepcji szczęśliwego żebraka, możemy zobaczyć, że jest ona skonstruowana do zewnątrz i ma obsługiwać cele oraz zadania polityki społecznej związanej z neoliberalizacją życia codziennego. Wobec tego zbieżność tej koncepcji ze znanym z rasistow-

skich dyskursów procesem konstruowania figury kozła ofiarnego nie jest przypadkowa. Według Petera Glicka jednym z podstawowych elementów konstruowania ideologicznego modelu kozła ofiarnego jest przekonanie żywione przez członków danej społeczności wobec innej grupy o posiadaniu przez nią nieproporcjonalnych i zdobytych w nieuczciwy sposób zasobów ukrywanych przed światem, przy jednoczesnym posiadaniu takich umiejętności jak przebiegłość i chytryść, stanowiących niebezpieczeństwo i zagrożenie dla pozostałych członków społeczności. Zawistne uprzedzenia działają tutaj niezależnie od stanu faktycznego, będąc często wręcz kontrfaktualne. Liczy się przede wszystkim to, że grupa obsadzona w roli kozła ofiarnego jest postrzegana jako posiadająca złe intencje i zdolności postrzegane jako zagrażające porządkowi publicznemu.

Kolejnym koniecznym warunkiem jest występowanie frustrujących warunków współdzielonych społecznie. Procesowi temu często towarzyszy uprzednie już występowanie określonych stereotypów i uprzedzeń (Glick, 2009). Wrogość wobec kozła ofiarnego może przybierać różne postaci, takie jak wykluczenie symboliczne dokonujące się obrębie praktyk życia codziennego. Często temu zjawisku towarzyszą uzasadnienia i wyjaśnienia służące pokazaniu, że to grupa będąca obiektem tego procesu ponosi winę i odpowiedzialność za sytuację, w której się znalazła. Osoba podejmująca czynności żebracze jest zatem jednocześnie ofiarą i sprawcą sytuacji, w której się znalazła. Warto zwrócić uwagę jeszcze na to, że mechanizm ten posiada dwa komponenty estetyczny i instrumentalny, wobec tego „żebrak” jest brudny, śmierdzący i skalany, ale jednocześnie przebiegły i zaprawiony w swoim fachu. Zaproponowane tutaj porównanie z ideologicznym modelem kozła ofiarnego nie ma bynajmniej związku z ryzykiem bezpośredniej przemocy – choć w przypadku przedstawicieli społeczności romskiej jej nie wyklucza. Jego celem jest wskazanie mechanizmów budowanych wokół wykluczenia i podporządkowania konstruowanych grup do ram kapitalistycznego podziału pracy.

PODSUMOWANIE

Polskie badania empiryczne dotyczące żebractwa sytuują się na marginesie współczesnej debaty naukowej. Przegląd ujęć i metod badawczych realizowanych w Polsce pokazał, że etyka prowadzonych badań jest niezgodna z wypracowaną w połowie XX wieku. Deklaracją Ekspertów UNESCO

uznającą kategorię rasy za nienaukową. Rasa jest wciąż obecną i aktualną na polu polskiej nauki kategorią badawczą, która nie doczekała się dotychczas żadnej reakcji i protestu ze strony środowiska naukowego. Ponadto wskazywałem na liczne problemy osadzenia polskich badań w warstwie empirycznej oraz praktyce ich upowszechniania. Szczególnym problemem okazywał się sposób aplikacji metod i narzędzi badawczych, które zanieczyszczały i zniekształcały uzyskiwane dane empiryczne. Osoby obejmowane badaniami często były traktowane przedmiotowo i instrumentalnie, pozbawiano i nie uwzględniano ich głosu. Tworzone kategorie były uzewnętrznione względem środowiska i znaczeń, którymi posługiwali się uczestnicy badanego zjawiska. Tej metodzie badania żebractwa bliżej było do praktyk kolonialnych i związanych z nimi praktyk urasawiania „obiektów” swoich badań. Szczególnie niepokojącą w tym zakresie praktyką było kodowanie danych empirycznych na podstawie rasologicznych kategorii nakładanych na Romów w kontekście identyfikacji żebractwa z przestępczością. Praktyki, która w przeszłości – w dobie rozkwitu rasizmu naukowego – była doświadczeniem Żydów. W obrębie tych ujęć zidentyfikowałem podejście esencjalno-kulturowe do żebractwa oraz tworzoną na jego podstawie koncepcję szczęśliwego żebraka. Z kolei na poziomie treści i wniosków ujawnia się ideologiczna stawka prowadzonych analiz, mających na celu reglamentację społecznej użyteczności pracy oraz jej nadzór i kontrolę. W tym kontekście wyłaniającym się celem badań i zadań systemu pomocy społecznej ma być „roztaczanie opieki” nad aktywnością obywateli i przymuszaniem ludności zdolnej do pracy do jej podejmowania.

Mam nadzieję, że zaprezentowane tutaj wyniki analizy pozwolą w przyszłości na redefinicję stosowanych w pracy socjalnej działań wobec żebractwa.

BIBLIOGRAFIA

- Abebe, T. (2008). Earning a living on the margins: begging, street work and the socio-spatial experiences of children in addis ababa. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 90(3), 271–284.
- Affaire Lacatus c. Suisse, (2021). https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjx7N_Z8KT9AhVxDRAIHTWBBAAQFnoECAwQAQ&url=https%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Ffre%23%257B%2522itemid%2522%3A%5B%2522001-207377%2522%5D%257D&usq=AOvVaw3p3sejGl3NqthBusqr35ji (dostęp: 20.02.2023).
- Anidjar, G. (2007). *Semites. Race, Religion, Literature*. Stanford University Press.

- Asséo, H. (1994). *Tsiganes: Une destinée européenne*. Découvertes Gallimard.
- Ballet, J., Bhukuth, A., Rakotonirinjanahary, F., Rakotonirinjanahary, M. (2010). Les enfants mendiants. *Population*, 65(4), 801–819.
- Bartuszek, G. (2023). *O figurach i technikach żebraczych*. <https://gazeta.policja.pl/997/archiwum-1/2012/numer-83-022012/74371,Zebraczy-biznes.html> (dostęp: 20.02.2023).
- Bednarek, J. (2012). Praca biopolityczna i nowy skład klasowy (Pragnienie – produkcja i żywa praca – Hardt i Negri). *Praktyka Teoretyczna*, 5, 233–251.
- Bhabha, H. (2010). *Miejsca kultury*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- BIT. (1993). *Statistics of employment in the informal sector, Report for the 15th International Conference of Labour Statisticians*. Geneva: BIT.
- Bobako, M. (2010). Konstruowanie odmienności klasowej jako urasawianie. Przypadek polski po 1989 roku. W: P. Żuk, *Podziały klasowe i nierówności społeczne. Refleksje socjologiczne po dwóch dekadach realnego kapitalizmu w Polsce* (s. 165–177). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bobako, M. (2017). *Islamofobia jako technologia władzy. Studium z antropologii politycznej*. Kraków: Universitas.
- Bodnar, A., *RPO: Czas usunąć żebractwo z kodeksu wykroczeń*. <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-czas-usunac-zebractwo-z-kodeksu-wykroczen> (dostęp: 20.02.2023).
- Bodnar, A. *Najwyższy czas zlikwidować karalność żebrania. Rzecznik pisze do MS. Resort odpowiada*. <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/najwyzszy-czas-zlikwidowac-karalnosc-zebrania-rzecznik-pisze-do-ms-resort-odpowiada> (dostęp: 20.02.2023).
- Boryczko, M. (2018). Governmentality w systemie pomocy społecznej. *Miscellanea Anthropologica Et Sociologica*, 19(3), 189–203.
- Boryczko, M. (2020). Neoliberal governmentality in social work practice. An example of the Polish social security system. *European Journal of Social Work*, 23(2), 191–202.
- Brito, O. (2013). Definitional Paradox and Legal Heterogeneity: Towards a Comprehensive and Operational Definition of Begging. *Asian Social Work and Policy Review*, 7(3), 228–241.
- Buchowski, M. (2008). Widmo orientalizmu w Europie. Od egzotycznego Innego do napiętnowanego swojego. *Recykling Idei*, 10, 207–224.
- Bukowski, A. (1995). Wywiad z żebrakiem jako wyzwanie badawcze. W: S. Marmuszewski, A. Bukowski, *Żebracy w Polsce* (s. 65–86). Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński.
- Bukowski, A., Marmuszewski, S. (1995). Żebrak i przechodzień w przestrzeni publicznej. W: S. Marmuszewski, A. Bukowski, *Żebracy w Polsce* (s. 155–176). Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński.
- Chęsy, D., Dyduch, L. (2018). *Żebractwo jako zjawisko patologii społecznej*. Legonowo: Centrum Szkolenia Policji.
- Damon, J. (1998). *Vagabondage et mendicite*. Paris: Flammarion.
- Dean, H. (1999). *Begging questions*. Bristol: Policy Press.

- Dębski, M. (2013a). Charakterystyka problemu żebractwa w Gdańsku: na podstawie obserwacji ukrytej nieuczestniczącej. *Forum o Bezdomności bez Łęku*, 6, 103–125.
- Dębski, M. (2013b). *Maciej Dębski: Mają jeden cel – wyludzić pieniądze*. <https://wiadomosci.wp.pl/maciej-debski-maja-jeden-cel-wyludzic-pieniadze-6031273607464065a> (dostęp: 20.02.2023).
- Ehrenreich, B., Hochschild, A.R. (2004). *Global woman: Nannies, maids, and sex workers in the new economy*. New York: Holt Paperbacks.
- Ellickson, R.C. (1996). Controlling Chronic Misconduct in City Spaces: Of Panhandlers, Skid Rows, and Public-Space Zoning. *The Yale Law Journal*, 105(5), 1165–1248.
- Erskine, A., McIntosh, I. (1999). Why begging offenses: historical perspectives and continuities. W: H. Dean, *Begging questions* (s. 27–42). Bristol: Policy Press.
- Fedorowicz, A. (2023). *Bogaty jak... żebrak. Zbiera nawet 500 zł dziennie*. <https://www.focus.pl/artukul/bogaty-jak-zebrak-najlepsi-zebracy-zarabiaja-jak-menedzerowie> (dostęp: 20.02.2023).
- Fiałkowska, K., Garapich, M.P., Mirga-Wójtowicz, E. (2018). Krytyczna analiza naukowej ciszy, czyli dlaczego Romowie migrują (z naszego pola widzenia). *Kultura i Społeczeństwo*, 62(2), 39–67.
- Foucault, M. (1999). *Narodziny kliniki*. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Foucault, M. (2002). *Archeologia wiedzy*. Warszawa: DeAgostini/Altaya.
- Foucault, M. (2010). *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*. Warszawa: WN PWN.
- Gandhi, L. (2008). *Teoria postkolonialna*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Geremek, B. (1989). *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*. Warszawa: Czytelnik.
- Gilliard, P. (2005). *L'extre^{me} pauvrete*. Paris: Karthala.
- Glick, P. (2009). Jagnięta ofiarne w wilczym przebraniu. Zawistne uprzedzenia, ideologia i czynienie z Żydów kozłów ofiarnych. W: L.S. Newman, R. Erber, *Zrozumieć zagładę. Społeczna psychologia Holokaustu* (s. 103–130). Warszawa: WN PWN.
- Grigore, C. (2021). *Thinking Beyond „Roma are only here to beg”*. New York: Columbia University. <https://roma-project.github.io/2021/08/06/challengestereotypes.html> (dostęp: 20.02.2023).
- Hardt, M. (2012). Praca Afektywna. *Kultura Współczesna: teoria, interpretacje, krytyka*, 3, 83–93.
- Hardt, M., Negri, A. (2012). *Rzecz-pospolita*. Kraków: korporacja ha!art.
- Hershkoff, H., Cohen, A.S. (1991). Begging to Differ: The First Amendment and the Right to Beg. *Harvard Law Review*, 104(4), 896–916.
- Jabłońska, B. (2013). Krytyczna analiza dyskursu w świetle założeń socjologii fenomenologicznej (dylematy teoretyczno-metodologiczne). *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 9(1), 48–61.
- Jędrzejczak, K., Krzyżanowska, B., Witek, K., Żmuda, B. (2013). Żebractwo w oczach Polaków. Analiza wyników badania ankietowego online. *Forum o Bezdomności bez Łęku*, 6, 126–159.

- Kassah, A.K. (2005). *Begging as a Way of Life*. Maryland: Publish America.
- Kassah, A.K. (2008). Begging as work: a study of people with mobility difficulties in Accra, Ghana. *Disability & Society*, 23(2), 163–170.
- Kolendowska-Matejczuk, M., Vachev, V. (2016). *Węzłowe problemy prawa wykroczeń – czy potrzebna jest reforma?*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Komenda Główna Policji. (2003). *Procedury postępowania Policji wobec osób bezdomnych i żebrzących*. <http://orka2.sejm.gov.pl/IZ6.nsf/main/50E7627E> (dostęp: 20.02.2023).
- Krajewski, R. (2013). Żebractwo w ujęciu przepisów prawa karnego. *Prokuratura i Prawo*, 5, 5–19.
- Król, K. (2010). *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna*. Konin: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie.
- Kupper, L. (1956). *Race, Science and Society*. Paris: The Unesco Press.
- Kwadrans, Ł. (2015). *Romopedia – encyklopedia wiedzy o Romach*. Fundacja Integracji Społecznej Prom. <http://jednizwielu.pl/wp-content/uploads/2015/07/romopedia.pdf> (dostęp: 20.02.2023).
- Lankenau, S.E. (1999). panhandling repertoires and routines for overcoming the nonperson treatment. *Deviant Behavior*, 20(2), 183–206.
- Lee, B.A., Farrell, C.R. (2003). Buddy, Can You Spare A Dime?. *Urban Affairs Review*, 38(3), 299–324.
- Makaruk, K. (2015). Żebractwo dzieci w Polsce. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 14(2), 113–133.
- Marcu, O. (2018). Do You Trust Me? Begging as Transnational Emotional Work for Migrant Roma. W: M. Caselli, G. Gilardoni, *Globalization, Supranational Dynamics and Local Experiences* (s. 288–307). New York: Springer International Publishing.
- Marmuszewski, S. (1995). Świat żebraczy. W: S. Marmuszewski, A. Bukowski, *Żebracy w Polsce* (s. 195–224). Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński.
- Marmuszewski, S., Bukowski, A. (red.). (1995). *Żebracy w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński.
- Marmuszewski, S., Światłowski, J. (1995). Rola żebracza i jej ekspresja. W: S. Marmuszewski, A. Bukowski, *Żebracy w Polsce* (s. 122–154). Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński.
- Mbembe, A. (2018). *Polityka wrogości*. Kraków: Karakter.
- McGarry, A. (2017). *Romaphobia The Last Acceptable Form of Racism*. London: Bloomsbury Publishing.
- Memetovic, S. (2020). *Between freedom of expression and discriminatory policies: Is there a right to beg?* (Doctoral dissertation, MA thesis, CEU Budapest).
- Memetovic, S. (2021). *Anti-begging provisions in Europe through the lens of Critical Race Theory* [LLM Capstone/Final Thesis, Central European University Private University].
- MOPR w Gdańsku. (2017, maj 26). *Rozum ponad sercem! Nie dawaj pieniędzy osobom żebrzącym!* Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Gdańsku. <https://www.>

- gdansk.pl/urząd-miejski/rozum-ponad-sercem-nie-dawaj-pieniedzy-osobom-zebrzacy-m,a,81774 (dostęp: 20.02.2023).
- MOPR w Gdańsku. (2018, maj 22). *Pomagaj żebrzącym na ulicy mądrze i odpowiedzialnie!* <http://mopr.gda.pl/pomagaj-zebrzacy-m-ulicy-madrze-odpowiedzialnie/> (dostęp: 20.02.2023).
- MOPS Sopot. (2021, lipiec 19). *Pomagaj mądrze! Nie dawaj pieniędzy osobie żebrzącej.* <https://www.sopot.pl/aktualnosc/9114/pomagaj-madrze-nie-dawaj-pieniedzy-osobie-zebrzacej> (dostęp: 20.02.2023).
- Möschel, M. (2017). The Strasbourg Court and Indirect Race Discrimination: Going Beyond the Education Domain. *The Modern Law Review*, 80(1), 121–132.
- MSWiA. (2016). *Handel ludźmi w Polsce. Raport 2015.* <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/handel-ludzmi-w-polsce-raport-2015> (dostęp: 20.02.2023).
- MSWiA. (2017). *Handel ludźmi w Polsce. Raport 2016.* <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/handel-ludzmi-w-polsce-raport-2016> (dostęp: 20.02.2023).
- MSWiA. (2018). *Handel ludźmi w Polsce. Raport 2017.* <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/handel-ludzmi-w-polsce-raport-2017> (dostęp: 20.02.2023).
- MSWiA. (2019). *Handel ludźmi w Polsce. Raport 2018.* <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/handel-ludzmi-w-polsce-raport-2018> (dostęp: 20.02.2023).
- MSWiA. (2020). *Handel ludźmi w Polsce. Raport 2019.* <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/handel-ludzmi-w-polsce-raport-2019> (dostęp: 20.02.2023).
- MSWiA. (2021). *Handel ludźmi w Polsce. Raport 2020.* Źródło internetowe: <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/handel-ludzmi-w-polsce-raport-2020> (dostęp: 20.02.2023).
- MSWiA. (2022). *Handel ludźmi w Polsce. Raport 2021.* <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/handel-ludzmi-w-polsce-raport-2021> (dostęp: 20.02.2023).
- Murray, H. (1984). Time in the streets. *Human Organization*, 43(2), 154–161.
- Niedźwiedzki, D. (1995). Zostać żebrakiem. W: S. Matuszewski, A. Bukowski, *Żebracy w Polsce* (s. 87–110). Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński.
- Nieuwenhuys, O. (2001). By the Sweat of Their Brow? „Street Children”, NGOs and Children’s Rights in Addis Ababa. *Africa: Journal of the International African Institute*, 71(4), 539–557.
- OCDE. (2008). *OECD glossary of statistical terms.* OCDE. <http://www.oecd-ilibrary.org/glossaries> (dostęp: 20.02.2023).
- Odpowiedź KGP na wystąpienie RPO, (20 listopad 2009). <https://bip.brpo.gov.pl/pliki/12650277130.pdf> (dostęp: 20.02.2023).
- Piasere, L. (2000). Antropologia sociale e storica della mendicita’ zingara [Social and historical anthropology of gipsy panhandling]. *Polis*, 14(3), 409–428.
- Ploszka, A. (2017). Żebractwo z perspektywy praw człowieka. *Państwo i Prawo*, 6, 87–100.
- poznan.pl. (b.d.). *Żebractwo jako kwestia społeczna.* Żebractwo. <https://www.poznan.pl/zebractwo/> (dostęp: 20.02.2023).
- Preda, S. (2020). Roma Begging, A way to earn a living in the EU. *Revista Universitară de Sociologie, Year XVI* (2/2020), 279–286.

- Prezydent Miasta Poznania. (2010). Program przeciwdziałania procederowi żebractwa na terenie miasta poznania na lata 2008–2011. W: *Załącznik do zarządzenia Nr 901/2010/P Prezydenta Miasta Poznania z dnia 01.12.2010 r.* Prezydenta Miasta Poznania. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewiPy9G-qcn6AhVLhv0HHabxD-0QFnoECB8QAQ&url=https%3A%2F%2Fbip.poznan.pl%2Fpublic%2Fbip%2Fzarzadzenia.html%3Fco%3Dshow%26id%3D13757&usg=AOvVaw3JqPuHOy6UmU5MGfrPJAGf> (dostęp: 20.02.2023).
- Ramanathan, U. (2008). Ostensible Poverty, Beggary and the Law. *Economic and Political Weekly*, 43(44), 33–44.
- Rehman, A., Alharthi, K. (2016). An Introduction to Research Paradigms. *International Journal of Educational Investigations*, 3(8), 51–59.
- Reskin, B. (2000). Work and occupations. W: E.F. Borgatta, J. v Montgomery, *Encyclopedia of sociology* (s. 3261–3269). USA: Macmillan Reference.
- Shütz, A. (1984). Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania. W: E. Mokrzycki, *Kryzys i schizma. Antyściencytystyczne tendencje w socjologii współczesnej* T. I (s. 137–192). Warszawa: PIW.
- Snow, D., Anderson, L. (1993). *Down on their luck: A Study of homeless street people*. California: University of California Press.
- Straż Miejska w Gdańsku. (2012). *Problem żebractwa w Gdańsku*. https://download.cloudgdansk.pl/strazmiejska-pl/d/2021071856/problem_zebractwa_w_gdansk_briefing_26_03_2013.pdf (dostęp: 20.02.2023).
- Swanson, K. (2007a). Revanchist Urbanism Heads South: The Regulation of Indigenous Beggars and Street Vendors in Ecuador. *Antipode*, 39(4), 708–728.
- Swanson, K. (2007b). ‘Bad Mothers’ and ‘Delinquent Children’: Unravelling anti-begging rhetoric in the Ecuadorian Andes. *Gender, Place & Culture*, 14(6), 703–720.
- Talewicz-Kwiatkowska, J. (2016). Od nomadów do Romów. Rozważania o sytuacji mniejszości romskiej w Europie. *Chorzowskie Studia Polityczne*, 12 (Polska i świat w dobie konfliktów społeczno-politycznych XXI wieku), 153–166.
- UNESCO. (1967). *Statement on Race and Racial Prejudice*. Paris: The Unesco Press.
- Urząd Miasta Poznania. (2002, czerwiec 17). *Żebractwo to wybór, nie konieczność*. <https://www.poznan.pl/mim/info/news/zebractwo-to-wybor-nie-koniecznosc,686.html> (dostęp: 20.02.2023).
- Van Dijk, T., (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society*, 4(2).
- Wallerstein, I. (1991). The Ideological Tensions of Capitalism: Universalism versus Racism and Sexism. W: E. Balibar, I. Wallerstein, *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. New York: Verso.
- Warchoń, M. (2022). Odpowiedź Ministra Sprawiedliwości. W: *Minister Sprawiedliwości: T. DLPK-I.053.1.2021*. Minister Sprawiedliwości. https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2022-04/Odpowiedz_MS_06.04.2022.pdf (dostęp: 20.02.2023).

- Wardhaugh, J., Jones, J. (1999). Begging in time and space: 'shadow work' and the rural context. W: H. Dean, *Begging Questions* (s. 101–120). Bristol: Policy Press.
- Werntz, M. (2008). The Fear of Beggars: Stewardship and Poverty in Christian Ethics – By Kelly S. Johnson. *Religious Studies Review*, 34(2), 92–92.
- Wielgosz, P. (2021). *Gra w rasy*. Kraków: Karakter.
- Wystąpienie RPD do MSWiA (21 maja 2010). https://brpd.gov.pl/sites/default/files/rpd_stare/wystapienia/wyst_2010_05_27_mswia.pdf, (dostęp: 20.02.2023).

SCIENTIFIC RACISM AND RACIALISATION IN CONTEMPORARY POLISH EMPIRICAL RESEARCH ON BEGGING

ABSTRACT

In the Polish debate and research on begging, there is a tendency to combine this topic with social pathologies, culture, skin colour and race. Due to the use of the above-mentioned categories in the discussed research, I adopted the perspective of the postcolonial theory as the appropriate method of analysing the scientific discourse on begging. Based on the empirical research analysed in the article, I show that the ethical standards used in the research are inconsistent with the UNESCO Experts' Declaration developed in the mid-twentieth century, recognising the category of race as unscientific. A practice of particular concern in this regard is the coding of empirical data based on racial categories imposed on Roma in the context of identifying begging with criminality. Within these approaches, I identified the essential and cultural approach to begging and the concept of a happy beggar created on its basis. On the other hand, at the level of content and conclusions, the ideological stake of the analyses carried out, aimed at rationing the social usefulness of work and its control, is revealed. In this context, the emerging aim of the research and tasks of the social assistance system is to "provide care" for the activity of citizens and forcing the population able to work to undertake it.

KEYWORDS: begging, Roma, race, work, postcolonialism